

OSMANLI'DA TEKKE-TOPLUM İLİŞKİSİ: BİLGE SÛFÎ HACI HALİFE VE MÜRİDLERİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Reşat ÖNGÖREN*

ÖZET

Bu makalede XV. yüzyılın meşhur sūfisi Hacı Halife (Abdullah Kastamonî, ö. 894/1489), tekkeleri ve müridleri üzerinde durulmuştur. Hacı Hâîfe, Osmanlı Devleti'nde daha bir çok örneği bulunan "bilge" kişiliği ve mânevî dirâyeti ile pek çok kimsenin dikkatini çekmeyi başarmış sūfilerdendir. Onun bu yetkin kişiliği dergâhını sıradan insanların yanı sıra sadrazam, kazasker, kadı, müderris gibi üst düzey devlet adamları ve medrese çevreleri için de câzibe merkezi hâline getirmiş, böylece dergâh birbirinden farklı toplum kesimlerinin kaynaştığı bir mekan haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tekke, Toplum, Hacı Halife, Müridler.

SUMMARY

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE DERVISH LODGE AND SOCIETY IN THE OTTOMAN STATE: THE CASE OF SUFI SAGE HACI KHALIFA AND HIS DERVISHES

This paper deals with a famous sufi of the XVth century, Hacı Khalifa (Abdullah Kastamonî, d. 1489) and his dervish lodges and his disciples (dervishes). Hacı Khalifa was regarded as a sufi sage like many other sufis during the Ottoman period. It was believed that he has mastered both inner religious knowledge (ilm-i bâtin) and other religious sciences (ilm-i zâhir). For his intellectual quality and his sufi personality, his lodge became an attractive place not only for ordinary Ottoman people but also for the statesmen and scholars, i.e. sadrazam, kazasker, kadı, müderris. Since his lodge gathered people from different sections of the society, it became a center for charity, co-operation and fraternity for the disciples with diverse backgrounds.

Key Words: Ottoman, Dervislodge, Society, Hacı Khalifa, Dervishes.

I. GİRİŞ

Osmanlı'da sūfilerin farklı toplum kesimleriyle geliştirdikleri ilişkiler ve muhâtaplarının ihtiyaçlarına göre benimsedikleri hareket tarzı, dergâhları her kesimden insan için câzip hale getirmiştir. Öyle ki bu

* İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

dönemde tasavvufî çevrelerle temasa geçenler arasında sıradan halkla birlikte devlet adanları, şeyhülislâmlar, kadılar, müderrisler ve sanatkârlar gibi farklı kesimlerden insanlar bulunmaktadır. Tasavvuf ehlinin değişik sebeplerle kendilerine gelen bu şahsiyetleri, mânevî dirâyetleri, ilmî seviyeleri ve iknâ kabiliyetleri ölçüsünde tekkelerine bağlamayı başardıkları anlaşılıyor.¹ Bunun bir sonucu olarak tasavvuf muhîtinin birbirinden oldukça farklı kesimlerin birlikteliğine ve dayanışmasına sahne olduğu söylenebilir. Bu makâlede Hacı Halîfe ve müridlerinin vasıfları ve konumlarına işâret edilmek sûretiyle, söz konusu birlikteliğe dâir XV. yüzyıldan bir kesit sunulacaktır.

II. BİLGE SÛFÎ HACI HALÎFE

Esas adı Abdullah olan Hacı Halife, XV. yüzyılın önde gelen tarikatlarından Zeyniyye'ye mensup bir şeyhtir. Kastamonulu olan bu zat hakkında bir ansiklopedi maddesi dışında² şimdiye kadar müstakil çalışma yapılmamıştır. *Nefehât Tercümesi*'nde adının "Abdullah b. Hacı" şeklinde,³ *Güldeste*'de ise "Hacı Halîfe b. Vefâ" şeklinde kaydedilmiş olması,⁴ babasının ismi husûsunda birlik olmadığını göstermektedir. Bazı kaynaklarda adı "Hacı Abdullah Halife" şeklinde de kaydedilir. Önce zâhir ilimlerini tahsil eden Hacı Halife, daha sonra Şeyh Tâceddin İbrahim Karamanî'ye intisap etmek sûretiyle tasavvuf yoluna girmiş ve mânevî eğitimini tamamlayarak icâzet almıştır.⁵ İlimle mârifeti şahsında

¹ Bu hususta bilgi için bkz. Reşat Öngören, "Osmanlı'da Sûfîlerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1999, c. III, s. 9-22; a.mlf., "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı", *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1999, s. 207-219; a. mlf., "Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf-Kelâm İlişkisi", *Akademik Araştırmalar Dergisi* (Osmanlı Özel sayısı), İstanbul 2000, c. IV-V, s. 31-42.

² Mehmet Akkuş, "Hacı Halife, Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1996, c. XIV, s. 476-77.

³ Lâmiî Mahmud Çelebi, *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds Tercümesi*, İstanbul 1980, s. 556.

⁴ İsmâil Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Bursa 1302, s. 99.

⁵ Taşköprîzâde İsmâüddin Ahmed, *eş-Şekâiku'n-mu'mâniyye ff ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, nşr. Ahmed Suphi Furat, İstanbul 1985, s. 240-241; Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, İstanbul 1280, c. II, s. 529-530; Belîğ, *Güldeste*, s. 99;

birleştirdiği kaydedilen şeyhin, rûyâ tâbirinde mâhir olduğu özellikle belirtilmektedir.

Bir kısım önemli meselelerde ilmiye mensuplarının sık sık kendisine danışmaları, tasavvufun yanı sıra iln-i zâhirde de üstünlüğünü gösteriyor. Kendisiyle ilmî istişârelerde bulunanlar arasında, zamanın Bursa kadısı meşhur Salın müderrislerinden Kadızâde de [Mevlâ Kâsım] vardır.⁶ Târihçi Hammer onu "hakîm mutasavvıf" şeklinde anmış ve irâde-i ilâhiyye ve cebir ile ilgili bir risâle kaleme aldığı belirtmiştir.⁷ Küçüklüğünde babasıyla birlikte onu ziyâret edip elini öptüğünü belirten Lâmiî Çelebi, şeyhin hikmetli sözlerini bir dervişinin derlediğini bildirmekteyse de,⁸ bu derlemenin günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir. Taşköprizâde ise onu "Şöhreti ufukları tutan şeyh" diye tanıtmaktadır.⁹ Buna rağmen kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgi verilmemiştir. Mecdî'nin kaydına göre bir ara kâfir diyârında (isim zikredilmemiştir) esir edilip hapsedilmiş, bu sırada bir râhibin müslüman olmasını sağlamıştır. Esâretten kurtulması ise, ülkenin ileri gelen âilelerinden birine mensup olduğu anlaşılan bir kızın derdine duâsıyla çare bulduğu için, âile fertlerinin yardımıyla gerçekleşmiştir.¹⁰ Hacı Halife Cemâziyelâhir 894 (Mayıs 1489) senesinde Bursa'da vefat etmiş ve şeyhi Tâceddin İbrâhim Karamânî'nin yanına defnedilmiştir.¹¹

III. HACI HALİFE'NİN TARİKATI VE TEKKELERİ

Hacı Halife'nin mensup olduğu Zeyniyye tarîkatı, ana tarîkatlardan Sühreverdiyye'nin bir koludur. Şeyh Zeynüddin Hâfi (ö. 2 Şevval 838/1 Mayıs 1435) tarafından Horasan'ın Herat şehrinde kurulan bu tarîkat,

Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergahları Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, nşr. Mustafa Karakadir Atlansoy, Bursa 1997, s. 368.

⁶ Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 556, 558; Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 241-243; Hoca Sa'deddin, *Tâcû't-tevârîh*, II, 530.

⁷ Hammer, Purgstall J. F. Von, *Devlet-i Osmâniyye Tarihi*, çev. Mehmed Ata, İstanbul 1329, c. III, s. 240.

⁸ Lâmiî, *a.g.e.*, s. 557.

⁹ Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 182.

¹⁰ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şekâik (eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye tercümesi)*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 258.

¹¹ Lâmiî, *a.g.e.*, s. 558; Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 244; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 530.

oradan Sûriye, Mısır, Hicaz, Hindistan, Anadolu ve Rumeli bölgelerine yayılmıştır.¹² Tarikatı Anadolu'daki merkez tekkesi, XV. Yüzyılın ortalarında kurulan Bursa'daki Zeyniyye Dergâhı'dır. Hacı Halife burada Şeyh Tâceddin İbrâhim'den (ö. Safer 872/Eylül 1467) soma irşad postuna oturmuş ve yirmi iki sene gibi uzun bir müddet faaliyet göstermiştir.¹³ Adı geçen dergâhın Tâceddin Efendi zamanında yaptırıldığı belirtilmektedir. Kaydedildiğine göre Şeyh Taceddin, yanında yetişip icazet aldığı Abdüllatîf Kudsî'nin¹⁴ 1452'de Bursa'da vefâtından sonra müridleriyle birlikte şeyhin kabri yanında uzun müddet evrâd u ezkâra devam etmiş,¹⁵ bunun üzerine Kudsî'yi çok eskiden tanıyıp seven İranlı tüccarlardan Hoca Bahşâyîş kabrin etrâfındaki arsayı satın alarak dervişler için zâviye, mescid ve abdesthâne yaptırmıştır.¹⁶

Daha soma buraya bâzı hayır sahipleri, gelirleriyle dervişlerin ihtiyaçları karşılanmak üzere bir kısmı dükkan, ev ve değirmen vakfetmiş,¹⁷ Fâtih Sultan Mehmed tarafından da Yıldırım Câmîi'ne giden sudan bir parmak bu külliyyeye verilmesi emredilmiştir.¹⁸ Tekkenin yannındaki suyun vaktiyle bizzat Abdüllatîf Kudsî tarafından bulunduğu söylenir. Şeyh Ahmed Gazzî bu suda zezem lezzeti olduğunu belirtmektedir.¹⁹ Mehmed b. Sa'dî'nin açıklamalarından, burada zâviye

¹² Zeyniyye Tarikatı ile ilgili yaptığımız müstakil çalışma yakında İnsan yayınları arasında çıkacaktır.

¹³ Lâmiî, *a.g.e.*, s. 556; Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 240-241; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 529-530; Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı*, nşr. Kadir Atlansoy ("Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyât-nâmeleri I" isimli makâle içinde, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1998, c. XVIII s. 51-67, [vr. 1b-6a]), vr. 4a; Baldırzâde Mehmed, *Vefeyât-nâme*, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1381, vr. 77a; Belîğ, *Güldeste*, s. 99; Kemâleddin Harîrîzâde, *Tibyânü vesâilî'l-hakâik:fi beyâni selâsili't-tarâik*, Süleymâniye Ktp., Fâtih, nr. 431, c. II, vr. 107a; Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 368; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2306, c. I, s. 266.

¹⁴ Bu zat Zeyniyye'nin kurucusu Şeyh Zeynüddin Hâfî'nin ileri gelen halifelerindendir.

¹⁵ Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı*, vr. 3b.

¹⁶ Lâmiî, *a.g.e.*, s. 556; Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 114; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 461; Mehmed b. Sa'dî, *a.g.e.*, vr. 3b.

¹⁷ Mehmed b. Sa'dî, *a.g.e.*, vr. 3b.

¹⁸ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 1990, c. I, s. 108.

¹⁹ *A.e.*

ve mescid olarak iki ayrı bina değil, her iki ihtiyaca da cevap verecek şekilde tek bir bina yaptırıldığı anlaşılıyor.²⁰ *Güldeste* ve *Yâdigâr* müelliflerinin mescidden söz etmeksizin, sâdece zâviye yaptırıldığı belirtilmiş olmaları da bunu te'yid etmektedir.²¹ Hacı Halife ile birlikte bu dergâh "Hacı Halîfe Zâviyesi" şeklinde de anılmaya başlamıştır ki,²² bu, şeyhin şöhreti yanında etkisini de göstermesi bakımından önemlidir.

Hacı Halîfe'nin Bursa'daki dergâhtan başka Giresun'un Espiye ilçesine bağlı Tekke köyünde Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hâtun'un (ö. 911/1505-06) desteğiyle kendi adma kurulan tekkede de²³ bir müddet faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak burada hangi târihlerde şeyhlik yaptığı tespit edilememiştir. Tekkenin adı 929 (1523) târihli tapu defterinde "Hacı Abdullah Halîfe Zâviyesi" diye kaydedildiği halde, 950 (1543) târihli vakfiyede "Gülbahar Hâtun Tekkesi" diye geçmektedir.²⁴

IV. HACI HALİFE'NİN EĞİTTİĞİ ŞAHSİYETLER

Bilge kişiliği ve manevî yetkinliği sebebiyle Hacı Halîfe'nin değişik kesimlerden pek çok kimsenin dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Ona mürid olanlar arasında sadrâzamlardan İbrâhim Paşa, kazaskerlerden

²⁰ Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı*, vr. 3b.

²¹ Belîğ, *Güldeste*, s. 98; Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 367. Nev'îzâde Atâî'nin kaydından Bursa'daki dergâhın Abdüllatîf Kudsî tarafından yaptırıldığı anlaşılırsa da (Nev'îzâde Atâî, *Hadâikü'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 63), yukarıdaki bilgiler bunun böyle olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte Atâî'nin kaydını, Bursa'da Zeyniyye'ye âit ilk olarak bir zâviye Abdüllatîf Kudsî tarafından kurulmuştur şeklinde anlamak da mümkündür.

²² Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 244; Kara, *Bursa'da Tarikatlar*, c. I, s. 109.

²³ Bkz. Naci Yüngül, "Giresun'un Espiye İlçesinde Yavuz Sultan Selim'in Te'sîs Ettiği Gülbahar Hâtun Tekkesi Vakfına Âit Vesîkaların Değerlendirilmesi", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1982, c. XV, s. 106; Hâşim Karpuz, "Giresun'un Espiye İlçesine Bağlı Tekke Köyündeki Gülbahar Hâtun 'Hacı Abdullah' Zâviyesine Bağlı Yapılar", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1982, c. XV, s. 117. Hâşim Karpuz kaydedilen makalesinde Hacı Abdullah Halîfe'nin Nakşibendiyye'ye mensup olduğunu belirtmişse de (s. 119), Nakşibendiyye'ye mensup Hacı Halîfe'nin [Menteşeli] başka bir zât olduğu ve Kanûnî Sultan Süleyman devrinde faaliyet gösterdiği bilinmektedir. (Bkz. Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ [XVI. Yüzyıl]*, İstanbul 2000, s. 134-135).

²⁴ Yüngül, *a.g.m.*, aynı yer.

Alâeddin Ali Fenârî, kadınlardan Şüca' Çelebi ve Fâtih'in hocası meşhur Hocazâde'nin oğlu Mehmed Efendi, müderrislerden "Bolulu Çelebi" diye tanınan Muhyiddin Mehmed, medrese mensuplarından Safiyyüddin Mustafa ve üveysî-meşrep²⁵ sûfîlerden Rüstem Halîfe gibi şahsiyetler bulunmaktadır.

1) Sadrazam İbrahim Paşa

Hacı Halîfe'ye intisap ettiği bildirilen İbrâhîm Paşa (ö.905/1499), Sultan II. Bâyezid döneminde sadrâzamlığa kadar yükselmiş bir devlet adamı olup, Osmanlı Devleti'ne kuruluşundan itibaren bir çok âlim ve devlet adamı yetiştirmiş olan Çandarlı âilesine mensuptur. Taşkoprîzâde ve Hoca Sa'deddin'e göre babası Sadrâzam Halil Paşa Fâtih Sultan Mehmed tarafından azledildikten sonra İbrâhîm Çelebi de kadılık vb. vazifelerden peyderpey azledilerek en düşük makam olan ihtisab emniğine kadar indirilince devlet hizmetinden ayrıldı ve Hacı Halîfe'nin dergâhına intisap etti. Sâhip olduğu ihtişamdıktan sonra derviş kıyâfetine bürünerek çok çetin riyâzetlere katlanması sebebiyle, aklını kaçırdığına dâir yayılan söylentiler Fâtih Sultan Mehmed'e kadar ulaşmıştı.

Bir gün şeyhi Hacı Halîfe kendisini çağdı ve İstanbul'a gidip Amasya kadılığını talep etmesini söyledi. Bunun üzerine başkente giden Paşa, sultan tarafından çok güzel bir şekilde karşılanmış, ancak Amasya kadılığını talep etmesi sultanda şaşkınlık meydana getirmişti. Zîra sultan daha yüksek bir mansıp talep etmesini bekliyordu. Hatta o sırada sultanın kendi kendine "Henüz aklı tam yerine gelmemiş" şeklinde mırıldandığı nakledilmektedir.²⁶ Kadılık talebi yerine getirilen İbrâhîm Efendi'yi Amasya'da sancak beyi Şehzâde II. Bâyezid karşıladı ve kendisine, "Bu görevi benim hâtırım için kabul ettiğini biliyorum" diyerek teşekkür

²⁵ Üveysî/Üveysîlik tâbiri Veysel Karanî'den gelmektedir. Veysel Karanî Hz. Peygamber zamanında yaşadığı halde onu görme fırsatı bulamamış, ancak Hz. Peygamber tarafından gıyâbında mânen terbiye edilmiştir. Tasavvufta Üveysîlik, a) Herhangi bir şeyhe bağlanmadan doğrudan Hz. Peygamber'in (a.s.) rûhâniyeti ile terbiye edilmek, b) Hayatta olmayan bir velînin rûhâniyeti ile terbiye edilmek anlamına gelmektedir. Bazı kimseler zahirde bir şeyhe bağlı bulunmakla birlikte seyru sülûkün belli bir merhalesinden sonra üveysî olarak sülûke devam edebilirler (Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 503-504).

²⁶ Taşkoprîzâde, *a.g.e.*, s. 203-204; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 512-514.

etti.²⁷ II. Bâyezid'in bu şekilde teşekkür etmesinden, daha önce Hacı Halife ile görüştüğü ya da bir şekilde haberleştiği ve ondan bizzat İbrâhîm Efendi'yi istediği anlaşılmaktadır. Bu olay Hacı Halife ile şehzâdenin çok iyi ilişkiler içinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Zaman sonra II. Bâyezid İstanbul'da tahta oturunca İbrâhîm Efendi de İstanbul'a gitmiş ve devlet hizmetinde sadrâzamlığa kadar yükselmiştir.²⁸

2) Kazasker Alâeddin Ali Fenârî

Hacı Halife'ye intisap ettiği bildirilen Alâeddin Ali Fenârî (Ali Çelebi, ö. 903/1497 civârı) ise Fâtih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bâyezid devirlerinde kazaskerlik yapmış olan önemli âlimlerdendir.²⁹ Osmanlı Devleti'ne Çandarlı âilesi gibi bir çok ilmiye ricâlî ve devlet adamı yetiştirmiş olan Fenârî âilesine mensup olup Osmanlı'nın ilk şeyhülislâmı Molla Fenâtî'nin torunudur.

Kaynakların ifâdesinden Hacı Halife'ye intisâbının resmî vazîfelerinden ayrıldıktan sonra gerçekleştiği anlaşılmaktadır.³⁰ Ancak onun II. Bâyezid döneminde (tahta geçişi: 886/1481) tâyin edildiği Rumeli Kazaskerliği'nde sekiz sene kaldığı³¹ dikkate alınırsa, bu vazifeden ayrılışının en erken Hacı Halife'nin vefat ettiği 894 (1489) senesinde meydana geldiği ortaya çıkar. Bu durumda şeyhe hayâtının

²⁷ Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 204-205; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 514. Münir Aktepe İbrâhîm Çelebi'nin Amasya'ya, o târihte adı geçen şehirde sancak beyi olan II. Bâyezid'in lalâlığı için tâyin edildiğini belirtmekte ve bunun 1468 senesinde meydana geldiğini söylemektedir (Münir Aktepe, "Çandarlı İbrâhîm Paşa", *DİA*, İstanbul 1993, c. VIII, s. 214). Zikredilen bu târihe göre yukarıda kaydedilen hâdiseler Hacı Halife'nin Bursa'daki dergâhta posta oturduğu ilk sene meydana gelmiş demektir.

²⁸ Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 205; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 514.

²⁹ Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 181-182; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 502; Necmeddin Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi a'yânî'l-mietî'l-âşire*, nşr. Cebrâil Süleyman Cebbûr, Beyrut 1979, c. I, s. 278-279; Belîğ, *a.g.e.*, s. 246-247.

³⁰ Bkz. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 182; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 503; Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 278-279. Kaynakların verdiği bilgilere dayanarak Hamdi Döndüren de onun resmî vazîfelerinden sonra tasavvuf yoluna girdiğini belirtmiştir (Hamdi Döndüren, "Fenârî, Alâeddin", *DİA*, İstanbul 1995 c. XII, s. 337).

³¹ Bkz. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 182; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 502; Gazzî, *a.g.e.*, c. I, s. 278.

sonunda intisap ettiğini kabul etmek gerekecektir. Oysa aynı kaynaklarda ve ilâveten *Nefehât Tercümesi*'nde onun şeyhin denetiminde halvete girip çile çekerek tasavvufta belli bir merhale kat ettiği kaydedilmektedir.³² O sebeple Fenârî'nin Hacı Halîfe'ye intisabı daha erken bir târihte ve muhtemelen, Fâtih Sultan Mehmed tarafından getirildiği ilk kazaskerliğinden yine aynı pâdişah tarafından azledildikten sonra³³ gerçekleşmiş olmalıdır.

3) Kadı Şücâ Çelebi ve Kadı Mehmed Efendi

Hacı Halîfe'nin yauuda yetişenlerden Şücâ Çelebi (Şeyh Şücâeddin İlyas ö. 914/1508) ise kadılık mesleğini bırakıp Hacı Halîfe'ye mürid olanlardandır. Şeyhin yanında mânevî eğitimini tamamlamış ve irşad için icâzet almıştır.³⁴ Meşhur Hocazâde'nin oğlu Mehmed Efendi de (ö.902 veya 903/1497-98)³⁵ önce zâhir ilimlerini tahsil edip babası hayatta iken Bursa'da müderris ve kadı olmuş, daha sonra ise tedrîsi ve kadılığı bırakıp Hacı Halîfe'ye intisap etmek sûretiyle tasavvuf yoluna girmiştir. Kaynaklarda Hacı Halîfe'ye ne zaman mürid olduğu ve hizmetinde ne kadar kaldığı belirtilmemiştir. Ancak "Şeyh Mehmed" şeklinde anılmasından seyru sülûkünü tamamladığı anlaşılmaktadır.³⁶

Ayrıca Lâmiî Çelebi'nin çocukken babasıyla birlikte ziyâret ettiği Hacı Halîfe'den naklen kaydettiği bir rûyâ, Mehmed Efendi'nin şeyhe kaç yaşlarında iken intisap ettiği husûsunda da ipucu vermektedir. Nakledildiğine göre Mehmed Efendi Hacı Halîfe'ye rûyâsında bir Frenk çocuğunun yirmi yedi sene bir kalede hapis yattığını gördüğünü anlatmış, Hacı Halîfe de rûyânın tâbiri sadedinde ona bulûğ çağına kaç yıl önce girdiğini hesaplamasını söylemiş, sonuçta Mehmed Efendi'nin tam yirmi yedi sene evvel bulûğa erdiği anlaşılmıştır.³⁷ Bu durumda onun şeyhe en az

³² Lâmiî, *a.g.e.*, s. 557; Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 182, 242; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 503; Gazzî, *a.g.e.*, c. I, s. 278-279.

³³ Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 181; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 502; Gazzî, *a.g.e.*, c. I, s. 278; Belîğ, *a.g.e.*, s. 246.

³⁴ Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 349; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 580; Baldirzâde, *Ve Feyâtname*, vr. 110b-111a.

³⁵ Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 128; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 471.

³⁶ Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 139; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 478.

³⁷ Lâmiî, *a.g.e.*, s. 557.

otuz beş yaşın üzerinde iken mürid olduğu anlaşılmaktadır. Taşköprüzâde ve Hoca Sâdeddin'in kaydettiğine göre, Şeyh Mehmed daha sonra Bursa'dan Acem diyârına gitmiş ve orada vefât etmiştir.³⁸

4) Müderris Muhyiddin Mehmed ve Hattat Safiyyüddin Mustafa

Hacı Halife'den sonra Bursa'daki dergahta makâmna geçen halîfesi Bolulu Çelebi de (Şeyh Muhyiddin Mehmed, ö.900/1494-95) müderrislik yaparken şeyhe mürid olanlardandır.³⁹ Bolulu Çelebi'den soma posta oturan Safiyyüddin Mustafa (Şeyh Safiyyüddin Halîfe ö.919/1513)⁴⁰ ise Bursa'da II. Murad Medresesi'nde okumakta iken hocası Fenârîzâde Ali Efendi'nin (Alâeddin Ali Fenârî, ö.903/1497 civârı) Bursa kadıhğma getirilmesi üzerine medreseden ayrılmış,⁴¹ ve Hacı Halife'ye (ö.894/1489) intisap etmiştir.⁴²

Devrin diğer meşâyih gibi, hem zâhirî hem de bâtmî ilimlere vâkîf olan ve aym zamanda hüsn-i hatta da mahâreti olduğu bildirilen Şeyh Safiyyüddin'den soma bu tekkenin meşîhati, şeyhin vasiyetine binâen yine Hacı Halife'den icâzetli Hocazâde Muslihuddin Efendi'ye (Şeyh Mushhuddin Mustafa, ö.930'lu yıllarda/1524-1534) geçmişse de, yoğun bir vecd ve istiğrak hâli yaşayan Hocazâde altı ay gibi kısa bir süre sonra makâmın Tosyalı Şeyh Nasuh Efendi'ye (ö.923 veya 924/1517-1518) bırakarak Kudüs'e gitmiş ve orada vefat etmiştir.⁴³

³⁸ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, s. 139; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 478.

³⁹ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, s. 349; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 580; Belîğ, *Güldeste*, s. 100; Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 369; ayrıca bkz. Mehmed b. Sa'dî, *a.g.e.*, vr. 4a; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 63-64; Baldırzâde, *a.g.e.*, vr. 154b; Vassâf, *Sefîne*, c. 1, s. 266. Bolulu Çelebi'nin vefât târihi *eş-Şekâik*'te Hicrî 900, *Tâcü't-tevârih*'te 900'ün başı şeklinde kaydedilmiş, sonraki kaynaklardan *Güldeste* ile *Yâdigâr-ı Şemsî*'de 899 olarak kaydedilmiştir. (Bkz. zikredilen yerlerde).

⁴⁰ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, s. 350; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 581; Mehmed b. Sa'dî, *Bursa Vefeyâtı*, vr. 4a; Atâî, *a.g.e.*, s. 64; Baldırzâde, *a.g.e.*, vr. 115b-116a; Belîğ, *a.g.e.*, s. 101; Şemseddin, *a.g.e.*, s. 369; Vassâf, *a.g.e.*, c. I, s. 266.

⁴¹ Belîğ, *a.g.e.*, s. 101.

⁴² Taşköprüzâde, *a.g.e.*, s. 350; Mehmed b. Sa'dî, *a.g.e.*, vr. 4a; Baldırzâde, *a.g.e.*, vr. 115b-116a; Belîğ, *Güldeste*, s. 101; Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 369; Vassâf, *a.g.e.*, c. I, s. 266.

⁴³ Taşköprüzâde, *eş-Şekâik*, s. 434; Mehmed b. Sa'dî, *a.g.e.*, vr. 4a-b; ayrıca bkz. Atâî, *a.g.e.*, s. 64; *eş-Şekâik*'in bir başka yerinde (s. 429), *Güldeste*'de (s. 101) ve

5) Üveysî-meşrep Rüstem Halife

Hacı Halife'ye müntesip olan bir diğer önemli zât Rüstem Halife'dir (ö.917/1511). Göynüklü olduğu halde muhtemelen Bursa'da ikâmet ettiği için "Bursevî" nisbesiyle anılmıştır. Hacı Halife'ye intisap etmiş olmakla birlikte esâsen üveysî-meşrep bir sûfî olduğu belhilmektedir. Sohbetlerine katılan Lâmiî Çelebi'nin kaydettiğine göre, kendisine getirilen hediyelere mutlaka daha fazlasıyla mukâbelede bulunan çok cömert bir zât imiş. Zaman zaman Hızır'la (a.s.) görüştüğüne inanılmakta, hâlini gizlemek için sıbyan mektebinde Kur'an hocalığı yaptığı nakledilmektedir. Lâmiî Çelebi ayrıca bizzat müşâhede ettiğini söylediği kerâmetlerini eserinde kaydetmiştir.⁴⁴

6) Zâviye Şeyhleri Muhyiddin Esved ve Abdülganî Efendiler

Hacı Halife'nin yetiştirdiği bir başka zat Şeyh Muhyiddin Esved (Muhyiddin Efendi Zeynî, ö.925/1519)⁴⁵ Bursa'da Karanfilli Bayır denilen yerde bir tekke kurarak irşad faaliyetinde bulunmuştur. *Yâdigâr-ı Şemsî*'de Karaca Muhyiddin Zâviyesi diye kaydedilen bu tekkede Muhyiddin Efendi'den sonra yerine Hacı Halife'nin diğer bir halîfesi Şeyh Abdülganî Efendi (ö.940/1533-34) geçmiş,⁴⁶ ondan soma da posta Abdülganî Efendi'nin müderris oğlu Mehmed Çelebi (ö.?) oturmuştur.⁴⁷

Yâdigâr'da (s. 369-370) Hocazâde'den bahsedilmeksizin Safiyyüddin Halife'den sonra irşad postuna Nasuh Efendi'nin oturduğu kaydedilmiştir.

⁴⁴ Bkz. Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 562-563; ondan naklen Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 350-351; Hoca Sa'deddin, *Tâcü't-tevârîh*, c. II, s. 581-582; Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, vr. 100b-101b.

⁴⁵ Baldırzâde, *a.g.e.*, vr. 161a; Tabibzâde Derviş Mehmed Şükrü b. İsmail, *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sûfiyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdayî Efendi, nr. 1098, s. 54; Şemseddin, *Yâdigâr*, s. 479. Baldırzâde şeyhin vefâtı için "Yavuz Sultan Selim devrinin sonları" derken Tabibzâde 925 (1519) târihini vermiştir ki, bu, Baldırzâde'nin kaydına uygun düşmektedir. *Yâdigâr*'da ise "Sultan Bâyezid devri sonlarında" denildikten sonra 911 (1505) senesi zikredilmiştir.

⁴⁶ Şemseddin, *a.g.e.*, s. 479; ayrıca bkz. Baldırzâde, *a.g.e.*, vr. 124b; Belîğ, *Güldeste*, s. 171-172. Abdülganî Efendi, Baldırzâde *Vefeyâtnâme*'sinin kullandığımız Esad Efendi nüshasında (Süleymâniye Kütüphanesi, nr. 1381, vr.124b) istinsah hatası olarak Abdünnebî şeklinde kaydedilmiştir. Ancak Âşir Efendi nüshasında (Süleymâniye Kütüphanesi, nr. 265, vr. 109a) Abdülganî şeklinde kayıtlıdır.

⁴⁷ Baldırzâde, *a.g.e.*, vr. 125a; Belîğ, *a.g.e.*, s. 172; Tabibzâde, *Silsilenâme*, s. 54; Şemseddin, *a.g.e.*, s. 479. Tabibzâde *Silsilenâme*'de Mehmed Çelebi'nin babasını

7) Hacı Halife'nin Eğittiği Diğer Şahsiyetler

Halk arasında “Şeyh Kara Ali” diye bilinen Alâeddin Ali de (ö.929/1523) önce Hacı Halife'ye intisap etmiş, onun vefâtından sonra Muhyiddin Kocevî'nin hizmetine girmiştir. Her iki şeyhten de icâzet aldığı bildirilmektedir.⁴⁸ Dinin emirlerini uygulamadaki hassâsiyetiyle tanınan Nebî Halife (ö.940/1534'den önce) ile⁴⁹ Bursa'da imamlık yaptığı belirtilen ve âlim, âbid, zâhid gibi vasıflarla anılan Şeyh Lütfullah Efendi de (Lütfi Halife, ö. ?) Hacı Halife'nin yanında yetişenlerdendir.⁵⁰ Öte yandan Hacı Halife'nin müderris yeğeni Mevlânâ Abdurrahman b. Seyyid Yûsuf'un (Kuşçu Abdî Çelebi, ö.954/1547) küçük yaşından itibaren Hacı Halife'nin tekkesinde eğitildiği, daha sonra zâhir ilimlerini ikmal ederek müderris olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹

Ayrıca, kendisine Sultan II. Bâyezid'in intisap ettiği belirtilen Halvetiyye'nin ileri gelen şeyhi Cemâl Halvetî'nin (Çelebi Halife, ö.899/1493-94) önce Hacı Halife'ye intisap edip icâzet aldığı,⁵² daha sonra Halvetiyye tarikatına geçtiği belirtilmektedir.⁵³ Yine, Yavuz Sultan Selim'in kendisine imam, oğlu Şehzâde Kânûnî'ye de hoca olarak tayin ettiği Halîmî Çelebi de (Mevlâ Abdülhalîm b. Ali, ö.922/1516) tasavvuf

“Abdülganî” yerine “Abdünnebi” şeklinde kaydetmişse de, bunun yukarıda işaret ettiğimiz Baldırzâde *Vefeyâtnâme*'sinin hatalı nüshasından (Esad Efendi, 1381) veyâ Hacı Halife'nin yukarıda zikri geçen Nebî Halife isimli halifesiyle karıştırılmasından kaynaklanmış olması muhtemeldir.

⁴⁸ Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 352; Hoca Sa'deddin, *a.g.e.*, c. II, s. 582.

⁴⁹ Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 435.

⁵⁰ Bkz. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 436.

⁵¹ Bkz. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 245; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 258; Tabibzâde, *Silsilenâme*, s. 54. Mevlânâ Abdurrahman'ın küçük yaşta Hacı Halife'nin dergâhına intisap ettiği *eş-Şekâik*'in kaydından anlaşılıyor. Aynı zamanda Taşköprizâde'nin dayısı olan Mevlânâ Abdurrahman'ın Hacı Halife'nin kız kardeşinin oğlu olduğunu ise Baldırzâde Mehmed ile (*Vefeyâtnâme*, vr. 121b) İsmâil Belîğ haber vermektedir (*Güldeste*, 284-285).

⁵² Hulvî, Mahmud Cemâleddin, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, nşr. Mehmed Serhan Tayşî, İstanbul 1993, s. 428; Harîrîzâde, *Tibyân*, c. I, vr. 246b; Vassâf, *Sefîne*, c. III, s. 230.

⁵³ Bkz. Lâmiî, *a.g.e.*, s. 579; Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 267-268; Harîrîzâde, *a.g.e.*, c. I, vr. 246b-247a.

yoluna Hacı Halîfe'ye intisap etmek suretiyle girmiş,⁵⁴ daha sonra Acem diyârında Nakşibendiyye'den Şeyh Mahdûmî'nin yanında yetişerek icâzet almıştır.⁵⁵

V. SONUÇ

Hacı Halîfe'nin yanında yetişen ya da onun eliyle tasavvuf yoluna giren şahısların vasıfları ve konumları dikkate alındığında Osmanlı'da tekke muhîtinin birbirinden oldukça farklı kesimlere ev sahipliği yaptığı ve bunların kaynaşması için uygun bir zemin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca tekkelerin sadrazam, vezir, şeyhülislâm, kadı, müderris, imam vb. resmî görev üstlenenler için, özellikle sıkıntılı anlarında sığındıkları emin bir liman vazifesi gördüğü de belirtilmelidir. Bu mekanlar o dönemde farklı toplum kesimleri ve meslek gruplarının rûhen arındıktan sonra tekrar eski görevlerine veya mesleklerine döndükleri ya da yeni bir hayata geçiş yaptıkları mânevî, psikolojik eğitim merkezleri olmuşlardır. Hacı Halîfe çevresinde halkalanan şahsiyetlerin durumu bunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

⁵⁴ Bkz. Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 143-144. Mehmet Akkuş'un, muhtemelen ilk intisabını dikkate alarak Halîmî Çelebi'yi Hacı Halîfe'nin yanında yetişen müridler arasında sayması (Mehmet Akkuş, "Hacı Halîfe, Şeyh", *DİA*, İstanbul 1996, c. XIV, s. 476) doğru değildir.

⁵⁵ Mecdî, *a.g.e.*, s. 386; ayrıca bkz. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 380. Abdülkerim Abdülkâdiroğlu'nun Halîmî Çelebi'nin Hacı Halîfe'ye intisap ettiğini ifade ettiği halde esas yetişmesinin Nakşibendiyye'den Şeyh Mahdûmî'nin yanında olduğunu belirtmemesi (Abdülkerim Abdülkâdiroğlu, "Halîmî Çelebi", *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s. 343) bir noksanlıktır. Alman Türkolog H. J. Kissling'in ise *eş-Şekâik*'te zikri geçen Bekir Halîfe'yi (s. 536-537) Hacı Halîfe'nin halîfelerinden biri olarak kaydetmesi ise (Kissling, Hans Joachim, "Einiges über den Zejnîje Orden im Osmanischen Reiche", *Der Islam*, Berlin 1964, c. XXXIX, s. 175) yanlıştır. Zîra mezkûr kaynakta da açıkça görüldüğü gibi, orada ismi geçen Hacı Halîfe, Zeyniyye şeyhi değil, Nakşibendiyye ricâlinden olan Mentşeli Hacı Halîfe'dir. (Bkz. Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 135).